

МЕЦЕНАТСТВО ЖІНОК В ОСВІТІ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Розкрито поняття благодійної діяльності і меценатства. Акцентовано увагу на потребі сучасної освіти у підтримці з боку державних і недержавних структур, зокрема «третього» неприбуткового сектору. У зв'язку з цим проаналізовано багатий досвід жінок-благодійниць XIX – початку XX ст.: Варвари Волконської-Репніної, Єлизавети Скоропадської-Милорадович, Христини Алчевської, Катерини Скаржинської. Показано, що їхня меценатська діяльність мала перспективний характер і спрямовувалась на досягнення суспільно значущої мети. Зазначено, що представлений досвід може стати для багатьох сучасників взірцем піклування про долю і майбутнє України.

Ключові слова: благодійна діяльність, меценатство, персоналія, біографія, історико-педагогічний досвід, освіта.

Постановка проблеми. Сучасна освітня галузь, що прагне подальшої модернізації, відчутно потребує розширення й зміцнення своєї матеріальної бази, капітальних фінансових вкладень із боку як державних, так і недержавних структур, зокрема так званого «третього» неприбуткового сектору. У зв'язку з цим чільне місце в сучасному дискурсі посідають такі поняття, як «благодійність» і «меценатство».

На сучасному етапі добродійна діяльність в Україні регламентується Законом «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Згідно з цим документом благодійна діяльність – це «добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара» [8]. У нашому інтерпретуванні благодійність – це добровільна безкорислива допомога (матеріальна, фінансова, організаційна, консультативна та ін.) фізичних та/або юридичних осіб тим, хто її потребує – набувачам благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада).

Специфічною формою благодійності є меценатство, яке тлумачиться як «благодійна діяльність у сферах освіти, культури та

мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень, що здійснюється у порядку, визначеному цим Законом та іншими законами України» [8]. Як форма благодійності, меценатство має не лише спільні з нею, але й свої, специфічні характеристики, зокрема: меценатська діяльність здійснюється конкретною особою-благодійником, який має великі матеріальні статки, значні фінансові капітали, високий соціальний статус, проявляє активну громадянську позицію. Урядовці та народні депутати визнають, що меценатство є важливим джерелом недержавної підтримки культурного, освітнього розвитку держави, оскільки, як свідчить світова та вітчизна практика, державної підтримки в більшості випадках недостатньо. Тож на разі розробка проекту Закону України «Про меценатство», який визначає загальні засади меценатства, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток цієї діяльності, гарантує державну підтримку її учасникам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага науковців зосереджується на вивченні передумов розвитку вітчизняної доброчинної діяльності, її здобутках, передовому досвіді відомих меценатів минулого. Сучасна історико-педагогічна оцінка розвитку благодійності (меценатства) означеного періоду репрезентована у працях як російських, так і українських учених. Увагу російських дослідників привертають педагогічні (С. Агуліна, Л. Лаврененко, О. Фищукова та ін.), історичні (І. Жданова, І. Павлова, Г. Ульянова та ін.), культурологічні (О. Кочнов, О. Полякова, О. Радзецкая та ін.), соціологічні (О. Воронова, А. Петрова, Л. Темнікова та ін.) аспекти проблеми.

Серед досліджень українських учених значний науковий інтерес становлять праці Ю. Белікова, Ю. Гузенко, В. Корнієнко, Т. Курінної, С. Поляруш, І. Суровцевої та ін., які розглядали становлення й розвиток органів державної опіки, громадських благодійних об'єднань, розкривали роль меценатства в Україні переважно на регіональному рівні (Лівобережна Україна, Південь України, Середнє Придніпров'я, Харківська губернія) у ХІХ — на початку ХХ ст.

Вирішальне значення для з'ясування ролі української національної еліти в розвитку вітчизняної освіти, зокрема внеску відомих меценатів в її розбудову, мають персонологічні дослідження. У цьому контексті привертають увагу праці вчених, присвячені діяльності цілих династій, – Смирєнків, Тарновських, Терещенків, Ханенків, Харитоненків [2; 10] або окремих відомих доброчинців, – Г. Галагана, Г. Маразлі, О. Поля та ін. [5; 6; 11]. Зважаючи на зазначене, вважаємо,

що недостатньо досліджено внесок відомих меценатів минулого в освітню галузь України, зокрема багатий досвід жінок-меценаток.

Мета статті. У зв'язку з цим метою статті є висвітлення історико-педагогічного досвіду відомих благодійниць XIX – початку XX ст.: княгині Варвари Репніної, графині Єлизавети Скоропадської-Милорадович, діячки народної освіти, педагога Христини Алчевської, поміщиці Катерина Скаржинської з метою актуалізації їх здобутків у сучасних умовах.

Викладення основного матеріалу. Однією з найяскравіших постатей серед плеяди відомих українських благодійниць, яка по праву вважається подвижницею жіночої освіти на Полтавщині, була княгиня **Варвара Олексіївна Волконська-Репніна** (1778 – 1864 рр.). Прізвище цієї видатної жінки належить до славетного роду російського дворянства: Варвара Репніна – донька міністра освіти (при імператриці Єлизаветі) Олексія Розумовського, онука останнього гетьмана Лівобережної України Кирила Розумовського.

Життя Варвари Репніної було дивовижним уже тим, що в дитинстві її відлучили від матері, рішучим і строгим батьком. Усі свої дитячі літа Варвара Олексіївна провела під опікою тітки по батьківській лінії, графині Парасковії Кирилівни. Освіту одержала домашню, для того часу – елітну.

У 1802 р. Варвара Олексіївна одружилася із внучатим племінником князя Репніна, князем Миколою Григоровичем Волконським, у майбутньому Полтавським і Чернігівським генерал-губернатором. Відомо, що все своє життя вона палко кохала чоловіка і навіть у важкі часи, на початку війни з Наполеоном, Варвара Олексіївна віддано слідувала за коханим в армійському обозі.

Варвара Репніна-Волконська була надзвичайно розумною, добросердечною, енергійною особистістю, палкою прихильницею культурно-просвітницьких ідей. Свого часу вона очолювала благодійницьке жіноче товариство в Санкт-Петербурзі, разом із імператрицею Єлизаветою займалася влаштуванням Патріотичного (Єлизаветинського) інституту для дівчат-сиріт, чий батьки загинули або були тяжко поранені під час війни з французами. Для заснування цього закладу княгиня Варвара Олексіївна пожертвувала особистий чималий капітал, а також частину родинних коштовностей [3].

Із цього часу благодійність, допомога нужденним стає сенсом усього життя княгині. За часів генерал-губернаторства князя Репніна-Волконського в Малоросії Варвара Олексіївна відкривала лікарні, притулки, пансіони, школи. Цікавою сторінкою в її меценатській

діяльності було заснування в Полтаві у грудні 1818 р. інституту шляхетних дівчат (зараз це Національний технічний університет імені Юрія Кондратюка).

Приїхавши зі своїм чоловіком у 1816 р. до Полтави, княгиня Варвара Олексіївна звертається до полтавського дворянства з ініціативою створення дівочого благородного інституту для збіднілих дітей дворян за прикладом заснованого в Санкт-Петербурзі «Воспитательного общества благородных девиц» (1764).

За даними В. Онищенко, Н. Кочерги, у проекті відкриття в Полтаві дворянського інституту шляхетних дівчат зазначалося, що в основу створення цього закладу покладена благодійницька турбота дворянства про долю 15-ти збіднілих молодих дворянок, яким буде забезпечене належне до їхнього стану виховання й влаштування подальшого життя [4].

Інститут шляхетних дівчат у Полтаві проіснував сто років (з 1818 по 1918 р.), здійснюючи свою благородну місію – виховання й навчання дворянських дівчат, а згодом – і представниць інших станів.

Відомостей, де покоїться прах княгині Варвари Олексіївни, знайти не вдалося, відомо тільки, що вона мріяла бути похованою поряд зі своїм чоловіком, який помер у 1845 р. і похований у родинному склепі під цервою Воскресіння Христового (Прилуки, Полтавської губернії) [3].

У контексті подальшого дослідження привертає увагу меценатська й суспільна діяльність відомої української шляхтянки, полтавської поміщиці, графині *Єлизавети Іванівни Скоропадської-Милорадович* (1832 – 1890 рр.).

Народилася відома громадська діячка на Полтавщині в січні 1832 р. В особі Єлизавети Милорадович виступає представниця найбагатших і старовинних українських родів Марковичів і Скоропадських (по батьківській лінії) і Тарновських (по материнській). Тітка гетьмана Української держави (1918 рік) Павла Скоропадського [11].

Від знаменитих предків вона одержала у спадщину не лише багатство, але й волелюбність, незалежний, рішучий характер. Як зазначає Н. Требіна, «Милорадович була жінкою, як тоді казали, «емансипе» – без забобонів. І спосіб життя вела відповідний. Вона одягалась за останньою французькою модою, красуючись на балах у паризькому вбранні, курила, регулярно їздила за кордон – могла собі це дозволити» [11, с. 4].

Проте особисте життя графині не зовсім склалося. У сімнадцять років вона вийшла заміж за знатного і багатого Лева Милорадовича. Та згодом зрозуміла, що не щаслива у шлюбі, адже вони з чоловіком були дуже різними людьми. Після смерті доньки Єлизавета Іванівна ще більше віддалилась від чоловіка та сім'ї.

Разом із тим, незважаючи на трагічну долю, вона була сильною жінкою, палкою патріоткою України, активною громадською діячкою. Потрапивши під вплив українських письменників, у 1860 р. Єлизавета Іванівна стає членом Полтавської української громади. Після її розгрому жінка матеріально підтримує розвиток українського руху в Галичині, зокрема товариство «Просвіта» і підпільний журнал «Правда». Відомо, що меценатка одноразово пожертвувала дев'ять тисяч гульденів на заснування літературно-наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, метою якого був розвиток і поширення української літератури та науки. З матеріалів дослідження стає відомим, що з 1878 р. Єлизавета Іванівна очолювала Полтавське філантропічне товариство, згодом виступила з ініціативою про заснування місцевої незалежної газети [11]. Своїми щедрими жертвами відома графиня підтримувала й розвиток освіти, зокрема недільні школи, жіночу гімназію в Полтаві; заснувала на власні кошти школу в с. Рибцях. Померла Єлизавета Іванівна в березні 1890 р. Похована в Полтаві.

Цікавою постаттю серед плеяди відомих благодійниць була українська прогресивна діячка народної освіти, педагог – **Христина Данилівна Алчевська** (1841 – 1920 рр.). Вона народилась у квітні 1841 р. в повітовому містечку Борзні Чернігівської губернії в сім'ї поміщиків. Батько – Д. Л. Журавльов, викладач повітового училища, мати – донька героя війни 1812 р. генерала Вуїча. Христина Алчевська згадувала про своє дитинство: «Я обожаю свою матір... люблячу, палку, із світлим розумом і даром «привертати серця людей». Батька я не любила – це був бездушний егоїст, який часом несправедливо ображав мою бідну матір, що страшенно обурювало проти нього моє дитяче серце» [1, с. 23-24]. Дуже часто маленька Христя ставала свідком жахливих сцен побоїв, коли батько знущався над кріпаками; її обурювала також його заборона вчитися. Це все вплинуло в подальшому на світогляд майбутньої української прогресивної діячки, яка була відома своєю просвітницькою і педагогічною діяльністю не лише в Росії, а й далеко за її межами.

У 1862 р. Христина Данилівна одружується з вихідцем із дрібної купецької сім'ї Олексієм Кириловичем Алчевським, у майбутньому

відомим українським промисловцем і банкіром, засновником ряду металургійних підприємств Донбасу. Майже все своє життя Христина Данилівна відчувала підтримку чоловіка, який допомагав їй реалізовувати ідеї народолюбства.

Найбільш творчо і яскраво виявила свої сили Христина Алчевська у створенні й поширенні недільних шкіл для трудящих. Вона вважала, що «недільні школи, безсумнівно, могли б стати могутньою рушійною силою народної грамотності, народної освіти, однак лише за тієї умови, коли б шкіл цих було тисячі, десятки тисяч» [12, с. 234-235]. Саме на це Христина Данилівна жертвувала чималу частину свого майна.

У червні 1862 р. у Харкові нею була заснована приватна нелегальна жіноча недільна школа (50 учениць), яка через 8 років набула статусу офіційної. При школі працювала велика бібліотека, створення якої фінансувала також Христина Данилівна. Очоливши цей заклад, вона виявила себе талановитим педагогом, методистом, організатором народної освіти. У майбутньому Харківська жіноча недільна школа стає зразком освітніх установ такого типу.

У 1879 р. Христина Данилівна засновує й утримує на власні кошти однокласну земську школу в с. Олексіївка Катеринославської губернії (тепер – Луганська обл.) і фактично стає її попечителькою. В 1887 – 1893 рр. у цій школі вчителював Б. Д. Грінченко.

Свої педагогічні погляди й досвід практичної роботи Христина Алчевська висвітлила у власних творах: «Передумане і пережите», «Півроку із життя недільної школи», «Історія відкриття школи в селі Олексіївка», а також відомих працях – «Що читати народові», «Книга для дорослих». Померла Христина Данилівна у Харкові в серпні 1920 р.

Інша жінка ввійшла в історію освіти як щедра меценатка, музейниця, видавець, фундаторка першого приватного музею в Україні. Її ім'я – **Катерина Миколаївна Скаржинська** (1852 – 1932 рр.).

Катерина Скаржинська, уроджена Райзер, народилася в лютому 1852 р. в Лубнах у багатій сім'ї, що мала своє коріння далеко за межами України. Поєднавши свою долю в 1865 р. з Миколою Георгійовичем Скаржинським – воєдино злилися три старовинних роди – Скаржинських, Райзерів, Кир'якових [7].

Як зазначає О. Супруненко, Катерина Миколаївна одержала блискуче домашнє виховання. Знайомство з відомим геологом, професором Київського університету К. М. Феофілактовим, проживання в Санкт-Петербурзі, навчання на Бестужевських курсах,

подорожі до Німеччини, Швейцарії, Франції сформували світогляд молодої панянки [9].

Після повернення в 1881 р. на Полтавщину до с. Круглик Лубенського повіту розпочинається її активна меценатська діяльність. Катерина Миколаївна стає відомою як подвижниця краєзнавчої справи, засновниця першого приватного історично-етнографічного музею в Україні (1885 – 1906 рр.) – Лубенського музею, який подарувала Полтавському губернському земству. За матеріалами досліджень стає відомим, що «за 25 років було зібрано більше 35 тис. предметів, на придбання яких витрачено десятки тисяч рублів» [7, с. 6].

Проте це був не єдиний щедрий жест добродійниці. Першим навчальним закладом, заснованим на її пожертви була нижча сільськогосподарська школа II розряду в с. Терни. Витоки її створення сягають 1880 р., коли на прохання департаменту землеробства поміщиця с. Круглик Лубенського повіту Катерина Миколаївна Скаржинська подарувала частину власних земельних угідь у с. Терни на побудову цієї установи. Перший набір до школи було проведено 1 жовтня 1891 р. Уже через сім років, у 1898 р. школа стає I-розрядною, у 1912 р. – сільськогосподарським училищем, у 1917 р. – профшколою, де готували ковалів, теслярів, бондарів. Згодом навчальний заклад стає технікумом, а з 2005 р. набуває статусу лісотехнічного коледжу. Нині Лубенський лісотехнічний коледж – провідний навчальний заклад України з підготовки фахівців середньої ланки лісгосподарського виробництва.

Завдяки зусиллям К. Скаржинської в Кругликах була заснована народна школа, відкрита читальня з бібліотекою, організовано проведення археологічних досліджень у Посуллі в кінці минулого століття. До ряду благодійних справ Скаржинських належить також організація й опікування однієї з перших в Україні Лубенської україномовної гімназії з правом навчання дітей незалежно від статі та національності.

Померла Катерина Миколаївна влітку 1932 р. Щодо місця смерті й поховання точних відомостей немає. Частина дослідників схильні до того, що вона померла в Лубнах, інші – називають с. Круглик [7]. На честь Катерини Миколаївни Скаржинської названа одна з вулиць міста Лубен.

Висновки. Отже, імена відомих меценаток, благодійниць Варвари Олексіївни Волконської-Репніної, Єлизавети Іванівни Скоропадської-Милорадович, Христини Данилівни Алчевської, Катерини Миколаївни Скаржинської назавжди залишили слід у

розбудові вітчизняної освіти, науки, культури. Їх об'єднувала щира любов до Батьківщини, палке бажання допомогти нужденним, висока громадянська позиція, милосердність, волелюбність, рішучість. Меценатська діяльність жінок мала перспективний характер і спрямовувалась на досягнення суспільно значущої мети (заснування шкіл, гімназій і опікування ними; відкриття читалень і бібліотек; фінансування роботи наукових товариств; підтримка видавничої справи; заснування музеїв тощо). Розуміємо, що будь-який історичний досвід потребує творчого критичного осмислення з позицій сьогодення, проте сподіваємося, що проаналізована спадщина відомих меценаток може стати для багатьох сучасників, багатих і впливових людей взірцем піклування про долю і майбутнє України.

Список використаної літератури

1. Алчевская Х. Д. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания / Х. Д. Алчевская. – М. : Тип. Сытина, Б. г. – 466 с.
2. Донік О. М. Доброчинна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олександр Миколайович Донік. – К., 2001. – 211 с.
3. Макаренко С. Княгиня Варвара Репнина-Волконская [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.peoples.ru/family/children/repnina-volkonskaya>. – Загл. с экрана. – Язык русс.
4. Онищенко В. Від Полтавського інституту шляхетних дівчат до європейського виміру вищої технічної освіти Полтавщини / В. Онищенко, Н. Кочерга // Вечірня Полтава. – 2008. – 24 груд. – С. 4.
5. Платонов В. Человек-легенда: Александр Польш / В. Платонов. – Днепропетровск, 2002. – 208 с.
6. Платонов В. Григорий Григорьевич Маразли: меценат и коллекционер : сб. ст. / В. Платонов. – Одесса : Б. и., 1995. – 288 с.
7. Полонський М. Родовід Катерини Миколаївни Скаржинської – фундатора першого приватного музею в Україні 1885-1906 рр. / М. Полонський // Ліра. – 2007. – 19 травн. – С. 4.
8. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. // Голос України. – 2013. – 2 лют. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>. – Назва з екрану. – Мова укр.
9. Супруненко О. Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К. М. Скаржинської) : [монографія] / О. Б. Супруненко. – К.-Полтава : Археологія, 2000. – 392 с.
10. Товстоляк Н. М. Меценати і суспільні діячі Тарновські, їх місце і роль в історії України XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Надія Миколаївна Товстоляк. – Дніпропетровськ, 2006. – 209 с.
11. Требіна Н. Та, що світло в темряву несла... До 170-річчя від дня народження Єлизавети Милорадович / Н. Требіна // Полтавська думка. – 2002. – 18-24 січня. – С. 4.
12. Хроника воскресных школ // Российская школа. – 1897. – №2. – С. 234-238.

Елена Ильченко

МЕЦЕНАТСТВО ЖЕНЩИН В ОБРАЗОВАНИИ УКРАИНЫ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)

Раскрыты понятия благотворительной деятельности и меценатства. Акцентируется внимание на необходимости современной сферы образования в поддержке со стороны государственных и негосударственных структур, в частности «третьего» неприбыльного сектора. Раскрыт богатый опыт женщин-благотворительниц XIX – начала XX веков: Варвары Волконской-Репниной, Елизаветы Скоропадской-Милорадович, Христины Алчевской, Екатерины Скаржинской. Показано, что их меценатская деятельность носила перспективный характер и ориентировалась на достижение общественно значимой цели (основание школ, гимназий и опека над ними; открытие библиотек; финансирование работы научных обществ; поддержка издательства; основание музеев и т. д.). Представленный опыт может стать для многих современников образцом заботы о судьбе и будущем Украины.

Ключевые слова: *благотворительная деятельность, меценатство, персоналия, биография, историко-педагогический опыт, образование.*

Olena Ilchenko

WOMEN'S PATRONAGE IN EDUCATION OF UKRAINE (THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

The concept of charity and philanthropy are explained. The attention is focused on the needs of modern education in support of state and non-state actors, in particular the «third» non-profit sector. In this regard, the article reveals the experience of women's patronage in the 19th – the beginning of the 20th century – princess Varvara Repnin, Countess Elizabeth Skoropadskiy-Miloradovich, activist of Education, teacher Christine Alchevsk, landowner Catherine Skarzhynskoyi. It is shown that their patronage activities were prospective in nature and directed at achieving public interest goals (grounds of schools, gymnasiums and guardianship them; the opening reading rooms and libraries; the funding of scientific societies; support of the publishing industry; the founding of museums and the like). It is indicated that the experience can be such as care about the fate and future of Ukraine for many contemporaries, and wealthy people.

Keywords: *charity, patronage, personality, biography, historical-pedagogical experience, education.*

References

1. Alchevskaja, H. D. Peredumannoe i perezhitoe: dnevniki, pis'ma, vospominaniya. Moscow: Tip. Sytina, 466.
2. Donik, O. M. (2001). Dobrochynna ta kulturno-osvitnia diialnist rodyny Tereshchenkiv v Ukraini (druha polovyna XIX st. – pochatok XX st.). Kyiv, 211.
3. Makarenko, S. Knjaginja Varvara Repnina-Volkonskaja. Available at: <http://www.peoples.ru/family/children/repnina-volkonskaja>.
4. Onyshchenko, V., Kocherha, N. (2008). Vid Poltavskoho instytutu shliakhetnykh divchat do yevropeiskoho vymiru vyshchoi tekhnichnoi osvity Poltavshchyny. Vechirnia Poltava, 24 hrudnia, 4.
5. Platonov, V. (2002). Chelovek-legenda: Aleksandr Pol'. Dnepropetrovsk, 208.
6. Platonov, V. (1995). Grigorij Grigor'evich Marazli: mecenat i kollekcjoner. Odessa, 288.

7. Polonskyi, M. (2007). Rodovid Kateryny Mykolaivny Skarzhynskoi – fundatora pershoho pryvatnoho muzeiu v Ukrainy 1885-1906. Lira, 19 travnia, 4.
8. Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012. Holos Ukrainy. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.
9. Suprunenko, O. B. (2000). Arkheolohiia v diialnosti pershoho pryvatnoho muzeiu Ukrainy (Lubenskyi muzei K. M. Skarzhynskoi). Kyiv-Poltava: Arkheolohiia, 392.
10. Tovstoliak, N. M. (2006). Metsenaty i suspilni diiachy Tarnovski, yikh mistse i rol v istorii Ukrainy XIX st. Dnipropetrovsk, 209.
11. Trebina, N. (2002). Ta, shcho svitlo v temriavu nesla... Do 170-richchia vid dnia narodzhennia Yelyzavety Myloradovych. Poltavska dumka, 18-24 sichnia, 4.
12. Hronika voskresnyh shkol (1897). Rossijskaja shkola, 2, 234-238.

Одержано 8.07.2016 р.